

B 4267

**SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA**

BERECZ ÁGNES

Janzenista olvasmányok Magyarországon

PhD-értekezés tézisei

Szeged, 2005

I.

A janzenizmus, mint a 17. századi átfogó szellemi megújulási mozgalmak egyike, egyszerre volt tömegmozgalom és individuális viselkedésforma; egyaránt részét alkotta az elitkultúrának és a népi vallásosságnak. Franciaországban vált meghatározó tényezővé és hatása onnan sugárzódott szerte Európa valamennyi országára; de mindenütt sajátos vonásokat vett fel.

A janzenizmus, mint a kutatás tárgya

A forráskiadványok, tanulmányok a 19. század közepétől kezdve folyamatosan jelennek meg és a kutatások idővel intézményesültek is.

Magyarországon Zolnai Béla több évtizedes munkájának eredménye az 1944-ben megjelent *A janzenizmus kutatása Középeurópában* c. monográfia első kötete.

A II. világháború előtti irodalomból kiemelkedik Czakó Jenő monográfiája, amely elsősorban teológiai–dogmatikai szempontból tárgyalja a janzenizmust. Az egyháztörténészek és a szellemtörténeti iskola képviselői érintőlegesen ugyancsak foglalkoztak a témával. – A II. világháború után sokáig nem beszélhetünk témánkra vonatkozó eredményekről. Később, a hatvanas évektől kezdve az irodalomtörténeti, művelődéstörténeti tanulmánykötetekben előfordulnak utalások a janzenizmus irányzatára, de koncentrált kutatások nincsenek. Születtek viszont fontos részeredmények: ilyen például Mikes Kelemen műveinek hatkötetes összkiadása és a Rákóczi-kutatás vonatkozó egységei.

A hatásvizsgálat egyik aspektusa, a dolgozat alkalmazott módszere: könyvgyűjtemények elemzése

Közvetlen janzenista hatással, kapcsolatrendszerrel nem számolhatunk Magyarországon sem a 17. században, sem később. Közvetett hatással annál inkább; és ennek csatornája egyértelműen a könyvműveltség volt.

A máig létező történeti gyűjtemények, műemlék-könyvtárak állományai nem hagyományozódtak ránk érintetlenül. Gyakorlatilag egyetlen jelenleg is hozzáférhető műemlékkönyvtárunkról sem állíthatjuk, hogy régi könyves állománya hiánytalanul azonos lenne legalább a 18. századi állapotával. Ennek ellenére, pontosabban e fogyatékoság figyelembevételével mégis a ténylegesen, vagy legalább korabeli katalógusból, inventáriumból rekonstruálható módon fennmaradt könyvegyüttesek képezik az olvasmánytörténet legfontosabb forrásbázisát. A könyvtárállományok tartalmi és statisztikai elemzése annál fontosabb eszköze a janzenizmus kutatásának, minél távolabb vizsgálódunk Franciaországtól (illetve Belgiumtól). A módszer az osztrák janzenizmus kutatásában már főszerephez jutott.

Az állománystatisztikák alkalmat adnak általánosabb jellemzésre is; Peter Hersche például 1781–85 között mutatta ki a janzenista irodalom német fordításainak csúcspontját (amelyet tehát szükségszerűen előzött meg az eredeti művek recepciója). Gustav Otruba összeállított egy táblázatot, amelyben közmegegyezéses alapon próbálta rögzíteni a janzenistának, illetve janzenista szelleműnek joggal minősíthető szerzők névsorát – ez ugyanis mindig vitatott pontja volt a janzenizmus kutatásának. Az újabb magyarországi kutatások, publikációk rendre hasonló elvi alapozású könyvtári állományelemzésekkel dolgoznak (Bitskey István, Ötvös Péter, Tóth Ferenc).

Nyilvánvaló tehát, hogy a történeti könyvtárak, illetve a fennmaradt könyvjegyzékek elemzése jelenti azt az irányt,

ami elvezet egyrészt a janzenizmussal kapcsolatba hozható irodalom magyarországi elterjedésének megismeréséhez; másrészt ez a megközelítés módot ad arra is, hogy a 18. századi teológiai műveltségről képet kapjunk. Az utóbbi két évtizedben megszorodtak a kiadott források (elsősorban a szegedi olvasmánytörténeti dolgozatok munkálatai keretében, jelenleg pedig az elektronikus /újra/katalogizálások folytán), így egyre bővülő alapra támaszkodhatunk a régóta meglévő cédula-katalógusok, helyben használható kötetkatalógusok mellett.

Ennek alapján elméletileg mind a jelenlegi, mind a történeti Magyarország valamennyi fennmaradt régi könyves állomány-együttese; továbbá minden 17–18. századi publikált katalógus és inventárium a vizsgálat tárgyául szolgál.

Dolgozatom keretében a máig létező, működő történeti könyvtárak közül a budapesti Ráday Könyvtár anyagának és a debreceni Nagykönyvtár állományának elemzését végeztem el. A publikált könyvjegyzékek esetében elsősorban a szegedi könyvtártudományi forrás-sorozat eredményeit vontam be a vizsgálatba (ez a sorozat tartalmazza a budapesti Egyetemi Könyvtár nagyszombati eredetű régi könyves állomány-egységét is). Emellett a Verseghy Ferenc egykori magán-könyvtáráról megjelent katalógust és a pécsi Klimó-könyvtár 2001-ben megjelent katalógusát használtam fel.

A munka módszere a következő volt: a katalógusok segítségével meghatároztam az egyes könyvtárakban meglévő (vagy megvolt) primer janzenista; janzenista tendenciájú, illetve a janzenizmussal vitázó irodalmat. A meghatározás alapja a szakirodalom által elfogadott besorolás. Ahol erre mód nyílt, ott kézbe vettem a köteteket, és a további adalékokat – possessor-bejegyzések, kéziratossá bejegyzések, a tényleges olvasásra utaló jelek – rögzítettem. Az elemzés végeztével meghatározható az irányzattal kapcsolatos olvasmányok száma és az adott gyűjteményben elfoglalt aránya; továbbá átláthatóvá válik az egyes teológiai állományegységek tartalmi spektruma. Emellett a feltáruló

egyedi bejegyzések révén – egyes esetekben – megállapíthatóvá vált a személyes orientáció.

Már az eddig megjelent publikációk is igazolják, hogy a köztudatban meglehetősen sommás vélemény él a 18. századi magyarországi teológiai, teológiatörténeti érdeklődés mértékéről és mélységéről. A korban kibontakozó fordítás-irodalom több megjelent janzenista kiadványt eredményezett; s bizonyos, hogy a kortárs könyvgyűjteményekben nemcsak számban, hanem tartalmában is rendkívül gazdag, sokrétű bázissal találkozhatunk. Dolgozatom ennek feltérképezését célozza meg az adott keretek között.

II.

KÖNYVTÁRAK ELEMZÉSE

A Ráday Könyvtár

A Ráday család könyvtára számos elsődleges janzenista művet tartalmaz, bár a két legfontosabb könyv – az *Augustinus* és a *Fréquente communion* – nem volt meg benne. Ráday Gedeon beszerezte Quesnel Újszövetség-kommentárját; Arnauld *Logicáját*; Pascal valamennyi vallásfilozófiai, illetve polemikus írását. Számos nagy egyháztörténeti összefoglalás, különösen Leydecker tematikus kötete bőséges információt nyújtott a janzenizmusról (idézetekkel és irodalmi hivatkozásokkal).

A janzenizmussal érintkező művek csoportjában szembeszökő a sok (katolikus) egyháztörténet, amelyek mind támadott vagy vitatott munkák voltak. A század két jelentős pápája, XIV. Benedek és XIV. Kelemen egy protestáns magánkönyvtárhoz viszonyítva meglepően sok kötettel szerepel. A jozefinista egyházpolitikára vonatkozó irodalom jelenléte természetes, sőt személyes családi érintettségről is

lehet beszélni: Ráday Gedeon fia, ifjabb Gedeon részt vett a türelmi rendelet előkészítő munkájában.

A magyar irodalomból szigorúan véve csupán Fessler, Galambos Mihály Colloredo-fordítása, Háló Kováts József Racine-fordítása, a Muratori-fordítás és Szőnyi Benjámint Rollin-átültetése hozható kapcsolatba janzenista felfogás közvetítésével. A Bécsben tanult és később Magyarországon tevékenykedő teológiai tanárok latin nyelvű munkássága csupán egy szűkebb kört érintett, és az ő „janzenizmusuk” igazolása még további bizonyítékokat igényelne.

A debreceni Nagykönyvtár

A debreceni kollégium könyvtárában történeti okokból csak kivételképpen maradtak fenn kötetek a legrégebbi időkből; a jelenlegi régi könyv-állomány későbbi adományok, beszerzések eredményeként jött létre. Így ez az állomány folytonosságában, illetve gyűjteményegységek halmazaként nem vizsgálható.

A katalógusból kiindulva 25 elsődlegesen janzenista művet határozhattunk meg, közöttük Jansenius alapműve is szerepel. A folio kötet tulajdonosi bejegyzést is tartalmaz, ennek tanúsága szerint a kötet 1748-ban került Hatvani István (későbbi debreceni professzor) birtokába.

A janzenizmussal érintkező művek csoportja ebben az esetben is jelentős (még tovább szűkítve különösen a jozefinista egyházpolitikára vonatkozó irodalom). Nem sikerült viszont a janzenista irányzattal vitázó irodalmat elkülöníteni – ezeket vagy be sem szerezték, vagy későbbi selejtezés során vonták ki őket.

III.

PUBLIKÁLT KÖNYVJEGYZÉKEK ELEMZÉSE

Verseghy Ferenc könyvtárának elemzése

A 623 tétel alapján állíthatjuk, hogy Verseghy könyvtára egyértelműen munkaeszköz volt, összetétele még arányaiban is visszatükrözi érdeklődési területeit. Legnagyobb részben (203 mű) szépirodalmi alkotásokat tartalmazott, mind a klasszikus, mind a kortárs modern irodalomra kiterjedően. A második legnagyobb tárgykör a teológia, ide 186 mű sorolható. Mintegy 65 kötetre tehető a nyelvészeti művek csoportja, és a történeti munkák száma is kimagasló (56 kötet). A fennmaradó tételek művészetelméleti, természettudományi jellegű művek, valamint segédkönyvek (lexikonok).

A vizsgált teológiai művek csoportjában szerepel a Biblia; bibliai és teológiai szótárak, breviáriumok. A témakörön belüli egyéni érdeklődésre vallanak a feltűnően nagy mennyiségben található egyháztörténeti és egyházi jogi művek, valamint számtalan brosúra, röpirat, amelyek a kor nagy egyházpolitikai problémáival kapcsolatosak. Ilyenek pl. a tolerancia, a papi nőtlenség, a pápai jogkör, a püspöki testület jogait tárgyaló iratok, amelyek önmagukban is bizonyítják Verseghy jozefinista szimpátiáját az 1780-as években.

Verseghy nem érdeklődött kifejezetten a janzenizmus iránt, egyértelműen kora egyházpolitikája foglalkoztatta. Ehhez képest figyelemreméltó arány, hogy könyvtárából 6 mű sorolható a janzenizmus primer irodalmához és 16 további tétel több vagy kevesebb indokkal a janzenista jellegű teológiai irodalomhoz kapcsolódik. Ez annyit mindenképpen igazol, hogy Verseghynek ismernie kellett az irányzatot és a körülötte támadt kontroverziát is.

A nagyszombati egyetem (ma: Budapest, Egyetemi Könyvtár) könyvtárának elemzése a 17. századi katalógusok alapján

A legfeltűnőbb és legfontosabb eredménynek azt tekinthetjük, hogy a primer irodalmat tekintve Jansenius főműve nemcsak megvolt a könyvtár állományában, de ráadásul viszonylag korán – 1655-ös datálással – beszerezték. (Azaz nem történeti, hanem aktuális teológiai irodalomként jelent meg a gyűjteményben.) Az „*et Propositiones*” megjegyzésből arra következtethetünk, hogy a mű nem megjelenésekor vált fontossá a magyar területen működő kollégium számára, hanem akkor, amikor az öt tétel nyomán – 1649–1653 között – híressé és ismertté vált.

Egy „*suspectus*” szóval jellemzett Jansenius–mű meghatározása közelebbről nem lehetséges. Talán már a janzenista kontroverziák termékéről lehet szó.

Ugyancsak Jansenius műve a *Mars Gallicus*. Az első ízben 1635-ben megjelent terjedelmes röpirat Richelieu külpolitikájának szatirikus bírálata. Megjegyzendő, hogy az Egyetemi Könyvtár példányán kívül nem ismeretes a *Mars Gallicus* más magyarországi előfordulása.

Ami a janzenizmussal kapcsolatba hozható, az irányzattal harmonizáló vagy rokonszenvező szerzőket illeti, a katalógusok nem sokat árulnak el. A rengeteg Augustinus-példány természetesen egy nagy teológiai könyvtár esetében (úgy tűnik, az egyházatyák közül Augustinus volt a legjobban reprezentált). Augustinus kegyelemtanával a jezsuita teológusok hagyományosan szembehelyezkedtek, így a nagyszámú kiadás nem a preferálással magyarázható, hanem inkább a reflexió permanens igényével. Ugyanebben a csoportban Bona kardinális felsorolt művei feltehetőleg szorosan vett tárgyak miatt voltak meg, semmint a szerző janzenista szimpátiája miatt.

Rendkívül érdekes viszont a janzenizmussal vitázó, ellenkező tételek sora (amelyekhez hozzá kell számítanunk a kiadott pápai bullák gyűjteményes kiadásait is). Ezekből egyértelműen kitűnik, hogy valóban az 1649-53-as évek során vált európai, azaz egyetemes jelentőségű üggyé a janzenizmus kérdése; annyira, hogy a vitával a nagyszombati kollégium lépést tartott és szinte azonnal hozzájutottak az alapvető irodalomhoz (mind Jansenius művéhez, mind a vele vitázó jezsuita termékekhez és a hivatalos pápai állásfoglalásokhoz).

Habár a katalógusok az 1690-es évszámmal zárulnak, joggal merülhet fel a kérdés: ha Jansenius és az öt propozíció körüli viták anyagából találtunk irodalmat; akkor miért hiányzik Pascal, Arnauld, Quesnel (akik jelentőségük szerint semmiképpen sem hiányozhatnának). Vagy, ami talán még meghökkentőbb, miért hiányzik a Pascallal, Arnauld-val, Quesnel-lel vitázó jezsuita irodalom? Ez a hiány annyira feltűnő, hogy nem is tudok más választ elképzelni, mint azt, hogy ezek a művek *megvoltak*, de nem lettek katalogizálva. (Azt bizonyosan tudjuk, hogy szép számmal akadtak katalogizálatlan művek.)

Ha ez a feltételezés igaz, akkor az a kérdés, hogy Jansenius *Augustinusa* és a katalógusban szereplő néhány tétel miért került jegyzékbe? Véleményem szerint azért, mert maga Jansenius nem számított heretikus szerzőnek; és csupán a kritikus 1653-as pápai elítélés után váltak egyértelműen tiltott irodalomká a mozgalom szellemi termékei.

Szegedi könyvjegyzékek elemzése

I. A szegedi piaristák könyvtára

Csupán a véletlenszerűen fennmaradt 246 tétel vizsgálható a szegedi piaristák könyvtárából. A katalógusban szereplő művek többsége 17–18. századi edíció; ám ez önmagában semmit sem árul el az egykori gyűjteményről, sőt

a példányok állományba kerülésének időpontjáról sem (mivel a múlt századi magánadományozások is tekintélyes mennyiségű régi könyvet tartalmaztak).

246 tétel esetében figyelemreméltó eredmény nyolc olyan janzenista-barát vagy janzenista kiadvány, amelyből öt tétel Quesnel *Réflexions morales*-jának kötete. Mindehhez hozzászámíthatjuk, hogy a könyvjegyzék bevezető tanulmányában közölt 1768-os könyvkötő-számla tanúsága szerint a könyvtár rendelkezett Muratori olasz nyelvű morális műveivel és Pouget katekizmusával is.

Augustinus, Calmet, Fleury és Muratori a 18. századi teológiai könyvtárak kötelező szerzőinek tekinthetők. Előfordulásuk önmagában véve nem jelent semmilyen irányzatosságot; egy tulajdonosnál együtt viszont – tekintve, hogy Augustinus-nál a Pelagius-polémiáról, a másik három szerző esetében teológiatörténeti művekről van szó – már határozottabban illeszkednek a janzenista kegyelemtani polémiákhoz. Valamennyi kötet Gúl János (1754–1826) possessor-bejegyzését viseli, s ehhez még három Quesnel-kötet is társul. (Quesnel elsődlegesen janzenista szerző.) Gúl János házfönök volt a szegedi piarista rendházban, és áthelyezésekor, 1814 őszén, 116 kötetből álló magánkönyvtárát a rendháznak ajándékozta. Ebből ma már csak hét tétel azonosítható, de így is feltételezhető, hogy Gúl János személyesen érdeklődhetett a janzenista irodalom iránt.

II. A szeged–alsóvárosi ferences rendház könyvtára

Az 1479 tételt számláló katalógus egészét vizsgálva kitűnik, hogy a rendház rendkívül nagyszámú prédikációs kötetet és pasztorációs szakirodalmat gyűjtött. Az egyházatyák nem túl népes csoportjában Ágostontól található a legtöbb mű, viszont az egyházatyák közé soroltak későbbi teológusokat is. Kommentárok, bevezetések, konkordanciák és más teológiai segédkönyvek szintén kiugró számban találhatók.

Az állomány összességében jól illeszkedett a rend két fő célkitűzéséhez, a prédikáláshoz és a gyógyításhoz. A janzenizmus legfontosabb művei nem találhatóak meg; azonban a janzenista kegyesség irodalma (Pouget, valószínűleg Nicole, Godeau, Bona) kimutatható. Alexander Natalis és Wittola biblikus teológiai munkákkal van képviselve; a janzenista kontroverziáról pedig két összefoglalás tudósít. Az alsóvárosi ferencesek könyvtára nem tekinthető janzenista művek tárházának, de megjegyzendő, hogy más irányzatok – leszámítva természetesen a *franciscanicát* – még ennyire sem érhetők tetten.

III. A szegedi minorita könyvtár

A minorita könyvtár publikált 1764-es könyvjegyzéke egyetlen olyan címet tartalmaz, amely a janzenizmussal kapcsolatba hozható. Ez a *Libri Gallici* csoportban az „*Oeuvres de Racine*” cím. (Valószínűleg Jean Racine-ra vonatkozik). Ha az 1742-es vagy későbbi kiadást birtokolták, akkor ebben benne volt Racine emlékirata is Port-Royal-ról.

A minorita könyvtár esetében éppen a hiány a feltűnő; hiszen ugyanolyan méretű teológiai állományról van szó, mint az alsóvárosi könyvtár esetében. Még a *Controversistici* csoportban sem találhatunk janzenizmussal foglalkozó művet (és ez a csoport is csupán tizenegy tételt számlál). A jegyzék egészét tekintve megállapítható a német teológiai művek és a pasztorációs szakirodalom jelentős aránya; számottevő az egyházi és humanista művek száma is, ám az egyházatyák, az egyháztörténeti munkák és a klasszikus szerzők hiányzanak. A *Libri Haeretici* csoport csupán egy Luther-Bibliát és Wilhelmus Amesius egyik művét tartalmazza. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a könyvtár gyarapításában nem a teljesség, hanem a praktikus használat célja dominált (kevés kivételtől eltekintve a tridenti zsinat utáni teológiai irodalommal). A kontroverziák, heretikus művek negligálása

tudatos eljárásra utal – ezekkel az irányzatokkal a szegedi minoriták nem foglalkoztak.

A pécsi Klimó-gyűjtemény állományának elemzése

Klimó György püspök magánkönyvtára az első nyilvános, azaz szélesebb körben hozzáférhető szakkönyvtár volt Magyarországon. Aranykora egyértelműen csupán Klimó püspök életére esett, aki nagyértékű vásárlásokkal gyarapította a gyűjteményt, megvett teljes állományokat is. Külföldi kapcsolatai közül feltétlenül megemlítendő a janzenizmussal is vádolt bécsi teológus, Pedro-Maria Gazzaniga professzor – ő több ízben ajánlott könyveket és személyesen is járt Pécsen.

Már Zolnai Béla számbavette a Klimó-könyvtár teológiai állományának a janzenizmussal kapcsolatba hozható köteteit, de csak a francia nyelvű állományrészt tekintette át és ebből publikált néhány fontos tételt. Ezek arra utaltak, hogy Pécsen megtalálhatók (és hozzáférhetők) voltak a legfontosabb janzenista források. Most a megjelent katalógus segítségével elvégezhető volt a teljes állomány vizsgálata.

A Klimó-gyűjtemény esetében külön érdekesség, hogy az alapító püspök halála után egy tervszerű „tisztogatás” keretében az eretneknek minősített szerzők köteteit kivonták és megsemmisítették. Mintegy 200 kötet pusztulásáról van szó; és a gyűjtemény jellege, valamint a prohibitus könyvek korabeli indexe kétségtelenné teszi, hogy sok janzenista mű vesztetett oda.

A megmaradtak közül így is fennmaradt 55 elsődleges janzenista kötet és közel ugyanennyi szerzőtől számos olyan mű, amely az irányzattal kapcsolatba hozható. 16 esetben viszont a janzenizmussal vitázó tételt különíthetünk el.

IV.

Adalékok a janzenizmus közvetlen hatásához: Hatvani István kéziratos bejegyzése a janzenizmus tételeiről

A Ráday Könyvtár 1–16758V raktári jelzetű kötete – a heidelbergi káté 1671-es, lyoni kiadása – több fontos possessor-bejegyzést és kéziratos kiegészítést tartalmaz, köztük Hatvani István debreceni professzornak a janzenizmusra vonatkozó feljegyzéseit. A könyv apja ajándékként 1740-ben került hozzá: "Jam filii Stephani Hathvani d.e. Losoncini Anno 1740 mpp" – tanúskodik bejegyzése. A hátsó szennylapra írta rá a janzenizmus híres öt tételének szövegét. A kötetben természetesen nem esik szó a janzenistákról, így ez a kiegészítés nyilvánvalóan Hatvani saját megfontolásokból fontosnak ítélt toldaléka – valószínűleg a janzenizmus és a reformatori teológia dogmatikai egybeesése miatt tartotta érdemesnek feljegyezni.

Hatvani forrása megállapíthatatlan; a tételeket valójában bármely egyháztörténeti vagy dogmatikai kézikönyvből kiejegyezhetette. Hogy azonban érdeklődése nem volt futó szeszély, azt bizonyítja a debreceni Nagykönyvtár állományában levő Jansenius-kötet (Cornelius Jansenius: *Augustinus...* Tom. 1,2,3. Rothomagi, sumptibus Jo. Berthelin, 1643), amely az ő tulajdona volt, s halála után került a Nagykönyvtárba – kivételképpen, mert Hatvani István értékes könyvtárhagyatéka is szétszóródott az idők folyamán. Kivételes szerencsénkre értesülünk mind a vásárlás, mind a későbbi adományozás tényéről: "Emi Amstelodami 1748 Mense Augusto" – illetve: "Ex munifica oblatione Celeberrimi Domini Stephani Hatvani MDris et Professoris Phil Math Juris obtinuit Collegimi Debrecinense".

1748-ban Hatvani Hollandiában tartózkodott, s bár ekkor elsősorban orvostudományi stúdiumaival foglalkozott, mégis feltétlenül beszerezendőnek ítélte Jansenius alapművét

(amelynek meglehetősen drágának kellett lennie). – Mindeddig ez az egyetlen Jansenius-példány, amelynek sorsa ily módon nyomon követhető. A két egybeeső adat azt támasztja alá, hogy a kivételesen művelt és tájékozott Hatvani István – elkötelezett református teológus létére – a forrásokig hatoló, mély érdeklődéssel tanulmányozta a janzenizmus teológiáját.

A DOLGOZAT TÁRGYKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

A kései janzenizmus és hatása Magyarországon. Louis Racine
vallásbölcseleti poémája és magyar fordítása
Magyar Könyvszemle, 1993/3.

A janzenizmus hatása Magyarországon Ráday Gedeon
könyvtárának teológiai állománya tükrében
In: *A Ráday Gyűjtemény évkönyve X.*; Budapest, Ráday
Gyűjtemény, 2002. pp. 105–132

A protestáns lelkészértelmiség és a janzenizmus a 18.
században (közlésre leadott tanulmány; megjelenik a *Credo*
2005. tavaszi számában)

KÉZIRATOK

*A kései janzenizmus hatása Magyarországon a XVIII. század
végén és a XIX. század elején*
1995, egyetemi doktori disszertáció, kézirat

*A kései janzenizmus hatása Magyarországon c. önálló OTKA-
kutatói program 1998–2001 záró, elfogadott kézírata*